

När gamla texter talar

Om att tolka det förgångna¹

SAMUEL BYRSKOG

Samuel Byrskog är sedan 2007 professor i Nya testamentets exegetik vid Lunds universitet. Han har tidigare varit professor vid Göteborgs universitet och teologiska högskolan i Rüscliikon, Schweiz, samt gästforskare vid universitetet i Tübingen, Tyskland. Bland hans publikationer märks monografierna Jesus the Only Teacher (1994) och Story as History – History as Story (2000).

A. Det gudomliga Minnet — att leva är att minnas, att dö att glömma

En av de främsta bland gudar

Hon blev till i skapelsens morgon. I sin berättelse om de gamla gudarnas födelse skisserar Hesiodos hur Minnet, *Mnēmosynē*, sprang fram när Jord (Gaia) och Himmel (Uranos) förenades (Theogonin 53–63, 133–36). Hon var en av de främsta. När Hermes upptäckte sången, berättas det, sjöng han berättelsen om de odödliga gudarna och upphöjde Minnet som den största bland dem (Hymnen till Hermes 429–30).²

I en svunnen tid, då skrivna texter knappast fanns och allt berodde på tal och sång, hade minnet gudomlig status och var källan till liv.³ Avsaknaden av skrift medförde att kvinnor och män i minnet förhandlade mellan det som de uppfattade som förgångna tid, närvarande tid och framtid. Minne och tradition hade ett när-

mast symbiotiskt förhållande. Minnet var den kanske allra viktigaste tillgången för att förstå och bemästra tillvaron.

I esoteriska kretsar, avskilda från stadens kult, var minnet livet och glömskan döden. Så berättar till exempel den bereste Pausanias i sina reseskildringar mycket senare — någon gång vid mitten av 100-talet v.t. — om hur man i det gamla Grekland besökte oraklet Trofonios vid Lebadeia (i västra Boetien, Grekland) och där, i underjorden, ställdes inför Minnets och Glömskans flod. Tillbaka från underjorden placerade prästerna besökaren på Minnets tron, så att de kunde fråga besökaren om allt hon eller han hade sett och hört i underjorden (9.39.8–13). Andra berättelser antyder att liknande föreställningar florerade i flera mystiska samman slutningar. De döda, berättas det, längtade efter att få dricka från Minnets flod och återvända till livet.⁴ Att leva var att minnas, att dö var att glömma livet och sedan börja om från början igen.

¹ Artikeln utgör en något bearbetad version av min installationsföreläsning vid Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet, fredag 19 oktober 2007.

² Mitt intresse för den vördade gudinnan väcktes under arbetet med boken *Story as History — History as Story: The Gospel Tradition in the Context of Ancient Oral History* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, och Leiden: Brill 2002). Se särskilt sid 160–61. Jäg har sedan dess utvecklat det i ett flertal artiklar.

³ För betydelsen av *Mnēmosynē* i helt muntliga kulturer se den gamla men inflytelserika artikeln av James A. Notopoulos, «Mnemosyne in Oral Literature», *Transactions of the American Philological Association* 69 (1938), 465–93.

Historieskrivningens musa — en dotter till Minnet

Efter nio nätter tillsammans med Zeus födde *Mnēmosynē* muserna. Bland dem fanns Clio, historieskrivningens musa. Hennes betydelse för de antika historieskrivarna kan inte överskattas.⁵

⁴ Günther Zuntz, *Persephone: Three Essays on Religion and Thought in Magna Graecia* (Oxford: Clarendon Press), 378–81.

⁵ Jfr Michèle Simondon, *La mémoire et l'oubli dans la pensée grecque jusqu'à la fin du Ve siècle avant*

Föga överraskande börjar historieskrivningens fader Herodotos på 400-talet f.v.t sin delvis legendartade beskrivning av perserkrigen och resorna i Grekland, Egypten, Babylonien och Svartahavsområdet med att ange sin ambition: «så att det förgångna inte genom tidens gång skall utplånas bland människor» (1.1). Från den något äldre Herakleitos kände han kanske till den gamla och sedermera ofta citerade sentensen «ögon är säkrare vittnen än öron» och lät minnet av såväl egna som andras iakttagelser bli avgörande för hur det förgångna levde vidare genom sitt verk.⁶

Det var vid den här tiden som Platon klagade över alfabetets uppfinning och såg en fara i att människor förlitade sig på bokstäver utanför sig själva i stället för det minne som fanns inuti dem. Verklig sanning finns inuti oss, i vårt minne, menade han (Faidros 275a).

Aristoteles skiljer några år senare i sin lilla skrift *De Memoria et Reminiscentia* mellan *mnēmē* som minnet av något som hänt — *hē de mnēmē tou genomenou* (449b.15) — och *anamnēsis* som den process då man genom associationer söker efter något i minnet. I minnet finns bilder av det förgångna. Verklig hägkomst arrangerar historien enligt bilder av det som skett och en uppfattning om hur bilderna förhåller sig till varandra.⁷ Det var detta som Augustinus långt mycket senare, i bok tio av sina Bekännelser, förundrades så mycket över.⁸

J.-C. (Paris: Société d'édition «Les Belles Lettres», 1982), 259: «la Muse homérique est vraiment la Muse de l'histoire».

⁶ *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch* (ed. Hermann Diels och Walther Kranz; 2 volymer och register; 6 uppl.; Zürich: Weidmann, 1992 [=1951–1952]), 22B frg. 101a. Även i *The Art and Thought of Heraclitus* (ed. Charles H. Kahn; Cambridge: Cambridge University Press, 1979), frg. 15. Se för diskussion Giuseppe Nenci, «Il motivo dell' autopsia nella storiografia greca», *Studio Classici e Orientali* 3 (1955), 22–46.

⁷ Richard Sorabji, *Aristotle on Memory* (Providence: Brown University Press, 1972), 31–34. Jfr även den nya utgåvan av David Bloch, *Aristotle on Memory and Recollection: Text, Translation, Interpretation, and Reception in Western Scholasticism* (Leiden: Brill, 2007).

Vi kommer ihåg och glömmer inte det förgångna, utan föreställningar om det. Minnet gör bruk av tolkande metaforer och bilder.⁹ Det är en *tolkningskategori* där historia och nutid möts, där det frånvarande blir närvarande — «the presence of the absent», som Paul Ricœur uttryckte det.¹⁰ Historiens musa var Minnets dotter. Utan minne är historien stum; utan minne blir tillvaron tidlös och oförståelig och det förgångna för alltid utplånat.

Retorikens och musikens musa — en dotter till Minnet

Bland Minnets döttrar fanns också Polyhymnia, retorikens och musikens musa. Även för vältarlarna var minnet viktigt. Quintilianus berättar under det första århundradet v.t. att han inte skrev något som han inte lärde sig utantill (10.7.32). De utvecklade mnemotekniska hjälpmedel och skryter över förmågan att minnas. Seneca den äldre menade på ålderns höst — han dog omkring år 39 v.t. — att han i sin ungdom kunde repetera 2000 namn som lästes upp för honom och likaså recitera i bakvänd ordning mer än 200 verser som hans studenter gav honom (*Controversiae* 1 pref. 2). Minne och glömska hade blivit en fråga om ära och skam. Den vetgirige Plinius den äldre prisar ungefär vid samma tid minnet som naturens största gåva och ger flera anekdoter om personer som fått sin ära från «denna allra mest nödvändiga tillgång i livet» (*Naturalis Historia* 7.24.88). Han fortsätter, i sin diskussion om antropologi och fysiologi, att illustrera hur skamligt det kunde vara att ha ett dåligt minne.

Histeskrivningen och retoriken hade ett komplext förhållande. Redan tidigt uppfattade man ibland vältaligheten som ett hot mot san-

⁸ För utförligare diskussion se min artikel «From Memory to Memoirs: Tracing the Background of a Literary Genre», i *Remembering Jesus: FS James D. G. Dunn* (ed. Scot McKnight och Terence C. Mournet; New York: Clark/Continuum, att publiceras).

⁹ Jfr Douwe Draaisma, *Metaphors of Memory: The History of Ideas about the Mind* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

¹⁰ *Memory, History, Forgetting* (Chicago: University of Chicago Press, 2004), 19.

ningen. Lögner kunde användas som ett retoriskt övertalningsmedel, särskilt den lögn som var sannolik. Flera författare reagerade. En överdriven ambition att övertyga innebar för dem en kompromiss med sanningen.¹¹

Sedan gammalt fanns en skepsis hos en del sanningsälskande filosofer gentemot sofistikerade vältalare. Berömda är Sokrates (och Platons) funderingar kring Lysias tal och hans dialog med vännen Faidros över talekonstens principer. «En sann talandets konst, säger spartanen, finns inte och kommer aldrig att finnas i framtiden om den inte fattar sanningen», utbrister Sokrates. Faidros vill ha argument. «Fram med dem», uppmanar han sin vän. Sokrates utmanar då Faidros att själv svara och kallar på argumenten: «Träd fram, ädla djur! Övertyga Faidros om att han aldrig kommer att kunna tala ordentligt om någonting om han inte filosoferar ordentligt» (Platon, Faidros 260e–261a).¹² En del andra vältalare försvarade sig ivrigt — den inflytelserike Isokrates gjorde tidigt tappra försök i sina skrifter *Mot Sofisterna* och den självbiografiska *Antidosis*. Men spänningen fortsatte och blev alltmer intensiv ju starkare inflytande retoriken fick på gemene man.¹³

Denna spänning fortsatte ned genom sekulerna och berörde också det som man uppfattade som historisk sanning.¹⁴ Tydligast är Polybios, en grekisk historiker aktiv på 100-talet f.v.t. Upprepade gånger klagar han över alla populariserade och genomretoriserade historieverk. De fördunklar sanningen om det förgångna, menar han. Den historiska sanningen håller Polybios

högt. Historieskrivning utan sanning är inget annat än fåfäng saga, säger han sarkastiskt (2.14.6; 12.12.3).

Cicero, en av de främsta retorikerna på 100-talet f.v.t, införde särskilda regler för historieskrivningen och ville därigenom bevara känslan för historisk sanning mitt i all vältalighet (*De Oratore* 2.15.62). Men det satt långt inne. I en annan skrift, några månader senare, rekommenderar han vännen Lucceius att se bort från dessa regler när denne skall skriva om Cicero själv (*Ad Familiares* 5.12.3). Retoriken hade historieskrivningen i ett fast grepp. Med Livius arbete om Roms historia nådde retoriseringen en höjdpunkt. Vi är framme vid första århundradet v.t. Det viktiga var inte att utröna något nytt, att göra nya efterforskningar, utan att bättre säga det som redan sagts.

B. Från minne till talande text

Texten som väv

I det här spänningsfältet, mellan minnet som historia och minnet som övertygelse, skapades och framfördes de nytestamentliga texterna. Den gamla gudinnan vördades inte mer på samma sätt som i gamla tider, men texterna i Nya testamentet är omringade av allehanda minnesprocesser som förhandlar med historien i syfte att övertyga läsare och åhörare.

Ändå är de skrivna texter. I den mån vi betraktar Nya testamentets exegetik som en texttolkande disciplin bör vi försöka formulera en uppfattning om vad text var vid den tid vi är intresserade av. I stället för att betrakta texterna utifrån västerländsk skriftkultur och dess höga aktning för det tryckta ordet — och därmed skärma av dem från deras eget sammanhang — kan vi utifrån den här snabbt skisserade bakgrunden ana att de texter vi sysslar med i Nya testamentets exegetik har ett mycket mer dynamiskt och nära förhållande till det talade ordet som man hade i minnet och framförde. Att betrakta den skrivna texten som ett eget slutet semantiskt universum innebär en vördnad för det skrivna ordet som bara kan uppstå i moderna västerländska skriftkulturer. Det skrivna ordet var i antiken underordnat det talade.

¹¹ För mer utförlig diskussion, och ett försök att placera in evangelierna i fältet mellan övertygelse och sanning, se min artikel «Performing the Past: Gospel Genre and Identity Formation in the Context of Ancient History Writing», i *History and Exegesis: New Testament Essays in Honor of Dr. E. Earle Ellis for His Eightieth Birthday* (ed. Sang-Won Son; New York: Clark, 2006), 28–44.

¹² Jag har följt översättningen av Jan Stolpe, *Platon* (4 volymer; Stockholm: Atlantis, 2000–2006), 2:351.

¹³ Se Konrad Heldmann, *Antike Theorien über Entwicklung und Verfall der Redekunst* (München: Beck, 1982).

¹⁴ För mer utförlig diskussion se Byrskog, *Story as History*, 176–86.

En text — från latinets *texere*, som bland annat betyder att väva — var en väv sammansatt av det skrivna ordet och uppläsarens röst. När Quintilianus för första gången använder termen *textus/textum* jämför han verbala yttranden med musik och dess rytmiska, påträngande kraft och menar att de syntaktiska sambanden mellan orden kan liknas vid en väv. Det är väven som ger orden mening, deras plats in *textu* (9.4.13). På grekisk mark, lite tidigare, antyder Platon detta vävande och denna förening mellan det skrivna och det talade ordet när han berättar om hur Faidros, Lysias älskare, muntligt vill framföra Lysias skrift som han bär «under manteln» och hur Sokrates uppfattar detta som att «Lysias faktiskt är med» (Faidros 228d–e). Författare och uppläsare var intimt förenade under samma väv. John Scheid och Jesper Svenbro summerar: «Once the reading is over, the fabric will unravel into the written warp and the vocal woof — so that the warp can be used in other weavings, in other readings».¹⁵ Det skrivna ordet är inte text; det blir text. Texten är något som händer. Den utgör symbiosen mellan skriften och läsaren och är del av uppläsningens dramatiska sammanhang.

Den muntliga texten är bättre än skrift

Vi kunde ge många exempel på hur det talade ordet värderades högre än det skrivna, i såväl historikernas efterforskningar som retorikernas ivriga övertalningsstrategier. Polybios var den kanske mest teoretiskt medvetne av historikerna. I sin hätska diskussion med ärkerivalen Timaeos klagar han över att denne bara bygger på källor som han hittar i bibliotek. Information från

skrivna källor, säger Polybios, är underordnad den kunskap man får genom iakttagelser och ögonvittnesskildringar baserade på personlig erfarenhet (12.27.1–3). Historien är inte ett distanserat objekt för honom. Den är något som måste upplevas och visualiseras.

Från kristet håll påminner vi oss om att Papias, någon gång i början eller mitten av 100-talet v.t., föredrog att söka information från den levande och förblivande rösten i stället för böcker (Eusebios, *Historia Ecclesiastica* 3.39.4). Kanske mindre känt men mer avslöjande är Klemens av Alexandrias påpekande i *Stromata* några årtionden senare att skrivna anteckningar är bleka i jämförelse med det muntliga samtalet och fungerar mest som stöd för minnet (1.1.14). Texter skall upplevas vid ett muntligt framförande.

Det finns många fler exempel.¹⁶ Tillsammans utgör de en utmaning till befrielse från det skrivna ordets herravälde och erövring av insikten för Nya testamentets texter går bortom det skrivna och är sådana att de skall talas och framföras med tonfall, gester, blickar, konspausser, etc. — dramatiseras.¹⁷ Skriften blir i det här sammanhanget inte en egen storhet utan ett slags minnets hjälp och manifestation vid det muntliga framförandet.

¹⁵ *The Craft of Zeus: Myths of Weaving and Fabric* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996), 126. Jfr även Jesper Svenbro, *Phrasikleia: An Anthropology of Reading in Ancient Greece* (Ithaca: Cornell University Press, 1988), 189–98. Jag har utvecklat och använt Scheids och Svenbros undersökning i ett studium av Apostlagärningarnas s.k. «vi-passager». Se «History or Story in Acts — A Middle Way? The «We» Passages, Historical Intertexture, and Oral History», i *Contextualizing Acts: Lukan Narrative and Greco-Roman Discourse* (ed. Todd Penner och Caroline Vander Stichele; Atlanta: Society of Biblical Literature, 2003), 257–83.

¹⁶ För samspelet mellan skriftlighet och muntlighet i judiska, grekiska och romerska miljöer se Samuel Byrskog, *Jesus the Only Teacher: Didactic Authority and Transmission in Ancient Israel, Ancient Judaism and the Matthean Community* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1994), 155–71, 331–49; dens., *Story as History*, 92–144.

¹⁷ Betydelsen av texternas framförande får allt större uppmärksamhet inom den nytestamentliga forskningen. Se Whitney Shiner, *Proclaiming the Gospel: First-Century Performance of Mark* (Harrisburg: Trinity Press International, 2003); William David Shiell, *Reading Acts: The Lector and the Early Christian Audience* (Leiden: Brill, 2004); David Rhoads, «Performance Criticism: An Emerging Methodology in Second Testament Studies», *Biblical Theology Bulletin* 36 (2006), 118–33, 164–84. För en utvärdering av denna trend se Birger Gerhardsson, ««Performance Criticism» — en ny exegetisk disciplin?», *Svensk Exegetisk Årsbok* 72 (2007), 95–108.

Texten som en uttrycksfull tolkning av religiös erfarenhet

Vi börjar ana en komplex, dynamisk bakgrund för de skrifter vi studerar i Nya testamentets exegetik. De är inte bara omringade av minnesprocesser och lokaliserade i spänningsfältet mellan sanning och övertygelse. Genom sin inbäddning i allehanda muntliga former av framförande och dramatisering blir de till texter som kommer ur och riktar sig till såväl tanke som känsla och vilja i en symbios av mänsklig erfarenhet. Vi kan bli mer precisa: genom sina anspråk på att tala om det transcendenta framstår de som uttrycksfulla tolkningar av mänsklig religiös erfarenhet ämnade att framföras och upplevas av andra.

Den spänning mellan att tala sant och tala övertygande är en spänning mellan historien och nuet. Den avgörande religiösa erfarenhet som finns i botten av samtliga nytestamentliga texter är den överväldigande upplevelsen att historiens Jesus möter de troende som den uppståndne Kristus. Paulus snåriga diskussioner, Markus-evangeliets karga berättelse, Apostlagärningarnas schematiserade historik, för att ta några exempel, är textuella uttryck för djupliggande religiösa erfarenheter av historiens Jesus som den uppståndne Kristus och vill påverka dem som lyssnar till tanke, känsla och vilja. Texterna, med deras litterära spänning mellan historiskrivning och retorik, utgör dynamiska koder för denna erfarenhet. I dem framträder en minnets förhandling, där historien talar till nuet och där nuet ger perspektiv på historien. Gamla texter talar. De är inte stillatigande objekt utan sammanflätade vävar som när de framförs berättar om mänsklig erfarenhet av att leva med historien i nuet.

En sådan textförståelse får konsekvenser för hur vi betraktar den disciplin som jag företräder. Exegeter är, på ett sätt, dagens tolkande uppläsare av skrift, de som väver en text av de gamla tecknen. De förväntas att utifrån 2000-åriga bokstäver, som bildar ord som bildar meningar, skapa genomarbetade minnesbilder av det förgångna. Texterna är gamla texter, de kommer till oss från en svunnen tid. Men deras karaktär av att vara talande subjekt gör att vårt eget förhållningssätt till dem på oväntade sätt anknuter

till den hermeneutiska medvetenhet som vi idag kan skönja inom delar av historievetenskapen.

C. Från talande text till historia

Historien — «... bloss zeigen, wie es eigentlich gewesen»

Under en lång tid dominerades historievetenskapen av ett uttryck från 1824. Den 29-åriga gymnasieläraren i Frankfurt hade disputerat på den grekiske historieskrivaren Thukydidens. I sitt andra arbete, om de romanska och germanska folkens historia, uttrycker han i förordet, lite i förbigående, sin ambition att inte döma den tid som han undersöker för att därmed lära något till nytta för framtiden utan bara visa hur det egentligen förhöll sig, «bloss zeigen, wie es eigentlich gewesen».¹⁸

Kanske ville den unge och sedermera legendariske Leopold von Ranke ge en fyndig allusion till sitt avhandlingsämne.¹⁹ Få uttryck har emellertid citerats så ofta som hans gammaltyska formulering. Det var framför allt Ernst Bernheim, den yngre kollegan i Greifswald, som systematiserade von Rankes fragmentariska metodhänvisningar och gjorde dem kända i vida kretsar.²⁰ Objektivitetens fana hålls högt. Historien är ett objekt som skall rekonstrueras.

¹⁸ «Man hat der Historie das Amt, die Vergangenheit zu richten, die Mitwelt zum Nutzen zukünftiger Jahre zu belehren, beigemessen: so hoher Aemter unterwindet sich gegenwärtiger Versuch nicht: er will bloss zeigen, wie es eigentlich gewesen». Leopold von Ranke. *Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514* (2 uppl.; Leipzig: Dunder, 1874), vii.

¹⁹ Jfr Thukydidens uttryck i 2.483: «Men jag skall berätta så som det verkligen var». Thukydidens tänker på en smittsam sjukdom.

²⁰ Ernst Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. Mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Hilfsmittel zum Studium der Geschichte* (5 och 6 uppl.; Leipzig: Dunder, 1908).

Historien — «... ein geistiges Gegenbild des Geschehenen»

Von Ranke blev professor i Berlin. Vid hans arbetsplats fanns från 1859 Johann Gustav Droysen, också han skolad i de gamla grekiska författarna. Han utvecklade en egen kognitionsteori och historiehermeneutik. Historien är, säger han, en andlig motbild till det som hänt i enlighet med den betydelse det har («ein geistiges Gegenbild des Geschehenen nach seiner Bedeutung».²¹ Data och fakta måste förstås, tolkas. De måste få en betydelse. Historien existerar som en sinnets bild av det förgångna. Vi påminns om minnet som en tolkande och bildskapande kategori.

Droysens kunskapsteoretiska och hermeneutiska överväganden fick inget genomslag under hans livstid. Han dog 1884, två år före sin inflytelserike kollega i Berlin.

Historien — «... als Beziehung zwischen Vergangenheit und Gegenwärtigem»

Ungefär ett sekel senare hade diskussionen inom såväl historieforskning som nytestamentlig exegetik närmast sig Droysens synsätt och fjärrmat sig från von Rankes optimistiska rekonstruktionsmodell. Hans-Jürgen Goertz, historieprofessor i Hamburg, påpekar i sin inledning till historievetenskapen att historien är tillgänglig inte som objekt, «nicht als eine <gegenständliche> Wirklichkeit», utan bara som en relation mellan det förgångna och det närvarande. «nur als Beziehung zwischen Vergangenheit und Gegenwärtigem».²² I den engelskspråkiga världen talar historiker om «practical realism» och syftar därmed på «an interactive relationship between an inquiring subject and an external object».²³

Historien förstår vi genom analogier.²⁴ När analogier inte finns undandrar den sig rationell reflektion. Vi finns i historien, är en del av den, och möter den inifrån. Läser vi skrifter som berättar om det förgångna, speciellt sådana som gör anspråk på tilltal och uppenbarelse, befinner vi oss i en relation där vi utifrån tillgängliga associationsramar och vetenskapliga spelregler skapar «ein geistiges Gegenbild des Geschehenen».

Historien, även historien om Jesus och urkristendomen, kommer till oss tolkad av ögonvittnen och tradition. I nytestamentlig forskning fortsätter denna tolkningshistoria. Våra försök att ur gamla skrifter rekonstruera historiska personer och skeenden mynnar ut i perspektivbundna hypoteser. Vi relaterar till historien, den är en relation, men vi kan inte helt och fullt åter skapa den så som den verkligen var. Vi rekonfigurerar snarare än rekonstruerar. Den postmoderna diskursen gör oss, om inget annat, medvetna om vår bundenhet i vårt eget sammanhang, i våra egna konceptuella västerländska ramar och vetenskapliga bekännelser.²⁵

²⁴ Det påpekade redan Ernst Troeltsch i sin klassiska artikel «Ueber historische und dogmatische Methode in der Theologie», i *Gesammelte Schriften*. Band 2: *Zur religiösen Lage, Religionsphilosophie und Ethik* (Tübingen: Mohr, 1913), 729–53. Därmed förnekade han inte att historien kunde vara annorlunda. Jfr hans formulering på sid 732: «Diese Allmacht der Analogie schließt aber die prinzipielle Gleichartigkeit alles historischen Geschehens ein, die freilich keine Gleichheit ist, sondern den Unterschieden allen möglichen Raum lässt, im übrigen aber jedes Mal einen Kern gemeinsamer Gleichartigkeit voraussetzt, von dem aus die Unterschiede begriffen und nachgefühlt werden können».

²⁵ Jag utvecklar resonemanget i avseende på jesusforskningen i artikeln «The Historicity of Jesus: How Do We Know that Jesus Existed?», i *The Handbook of the Study of the Historical Jesus* (4 volymer; ed. Tom Holmén och Stanley E. Porter; Leiden: Brill, att publiceras).

²¹ *Historik* (red. av Peter Leyh; Stuttgart: Friedrich Frommann Verlag Günther Holzboog, 1977), 148.

²² *Umgang mit Geschichte. Eine Einführung in die Geschichtstheorie* (Reinbek: Rohwolt, 1995), 103. Jfr även Goertz, *Unsichere Geschichte. Zur Theorie historischer Referentialität* (Stuttgart: Reclam, 2001).

²³ Joyce Appleby, Lynn Hunt, Margaret Jacob, *Telling the Truth about History* (New York: Norton, 1994), 251, 254, 259, 285.

D. Från historia till teologi

Textens teologiska horisont

Vid mitt förra lärosäte i Göteborg hette min tjänst Nya testamentets exegetik och hermeneutik. Tjänstebeskrivningen gav en utmaning till att tänka hermeneutiskt om texter och historia. Det har jag gjort. Den lärostol jag har fått arva i Lund innehöll en gång i tiden uttrycket «exegetisk teologi». Under några år har jag varit adjungerad professor i detta ämne vid Teologiska Högskolan i Stockholm.

Det teologiska perspektivet är ett bland många perspektiv, men det är möjligt att hävda att det har företrädde i det exegetiska arbetet med Nya testamentet, utan att därför bli styrande och kontrollerande.²⁶ De skrifter som vi tolkar har en horisont av teologisk karaktär, något som är inkodat före alla läsningar och perspektivbundna tolkningar och som stretar emot alla försök till avteologisering. Som vi sett blir Nya testamentets skrifter genom sina anspråk på att berätta om något som går utöver det inomvärldsliga textuella uttryck för religiös erfarenhet och kommunikativa budskap till tanke, känsla och handling. Denna religiösa erfarenhet har att göra med den teologiskt bestämda guds- eller uppståndelsestron.

Ett studium av detta innebär inte en konfessionell försnävning. Vi kan studera Bibeln som om Gud inte fanns, med hjälp av analogier till hur historien vanligtvis utspelar sig. Vad vi tar fasta på är emellertid att Gud finns i texternas värld. Erfarenheten är i texterna *tolkad som om* Gud fanns. Dessa teologiska moment av tolkad religiös erfarenhet finns där inkodade i skrifterna och utgör den allra mest färgrika tråden i de texter vi väver samman i tolkningsprocessen.

Texternas karaktär av att vara ett speciellt slags religiös erfarenhetskommunikation ställer

således teologin i förgrunden. I den mån tolkningsperspektiven vill ta på allvar texternas egen horisont och inte landa i ett nytt slags läsarorienterad relativism är den teologiska förståelsehorisonten därför prioriterad.

Teologi i dialog med historien

Denna prioritet innebär ingen isolering från andra perspektiv. Tvärtom, den ger ett centrum för meningsfull dialog. Till tanken på historien som relation hör tanken på dialog med historiens texter. Så som redan Droysen betonade måste resterna från det förgångna tolkas, ställas in i ett sammanhang.

Historiska fakta talar inte, lika lite som historiska data. De är stumma och har ingen inneboende normativitet. De kan förmedlas genom att de blir del av ett flöde som kommer till oss genom historiens många röster. Deras tystnad innebär inte att vi inte vet något — vi har en hel del data som ger oss fakta — men att det vi vet inte kan relateras på ett meningsfullt sätt till något annat om vi inte ger det en röst genom att ställa oss i verkningshistoriens strömfåra. Svaret på frågan vad som egentligen hände kan bara rekonstrueras som sannolik abstraktion. Det kan vara nog så, men kanske vill vi något mer med vårt arbete.

Den ofta polemiska slogan som jag mer än en gång träffade på under min uppväxt i fri- och lågkyrkighetens Norrbotten hette «så sa Jesus» eller «så var det bland de första kristna». Välmenande predikanter och andra förbisåg att det som sades och det som hände en gång i tiden uppfattas idag i relation till det som sägs och händer. Det kontextlösa, och förment objektiva, ger en bedräglig illusion av meningsfullhet. Historien kommer i stället till oss i en kritisk korrelation mellan då och nu. Även de rankeinspirerade idealen om objektiv och distanserad forskning bekänner sig till sammanhang där vissa givna spelregler råder. Nytestamentlig exegetik, i den mån den vill vara teologisk, låter tänkandet och samtalet om Gud vara ett forum för en hermeneutiskt medveten dialog med andra perspektivbundna läsningar av de gamla skrifterna och tolkningar av den bibliska historien, utan att exegeten med normativa anspråk påstår «Skriften

²⁶ Jag har utvecklat den här diskussionen i flera artiklar. Se t ex «Räisänen through Theissen: A Program and a Theory», i *Moving Beyond New Testament Theology? Essays in Conversation with Heikki Räisänen* (ed. Todd Penner och Caroline Vander Stichele; Helsingfors: Finnish Exegetical Society och Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005), 197–220.

säger», «det är ett historiskt faktum», «i urkristendomen brukade man», osv.

Inom nytestamentlig exegetik öppnar sig därmed forskningsområden som ligger i skärningspunkten mellan teologins och religionsvetenskapens olika delämnar. Frågor radar upp sig om möjligheter att tolka texterna genom ett samspel av olika perspektiv. Vad medför det när vi tänker om Gud att evangelierna ur litteraturvetenskapligt perspektiv kan ses som berättelser med en egen narrativ dynamik eller att breven är retoriskt genomarbetade skapelser där ambitionen att övertyga var lika viktig som att tala sanning? Vad innebär det när vi tänker på Guds och vår rättfärdighet att ur andra perspektiv manifesteras rättfärdighet som gruppidentitet? Vad innebär det när vi tänker på Guds vilja att ur andra perspektiv var handlingsmönster i den antika grekisk-romerska omvärlden och Nya testamentet delvis baserade på faktorer där gruppens eller individens ära respektive skam var avgörande? Vad innebär det när vi tänker på Guds närvaro i dop och nattvard eller vid alltings slut att upplevelsen av sådan närvaro var en kulturbetingad upplevelse där förgången tid, närvarande tid och framtid inte placerades på någon endimensionell tidsaxel? Eller vad innebär det när vi tänker på gudsmedveten livsföring att ur andra perspektiv var nog Jesus och Paulus — de som säger «gör som jag» — utrustade med en ovanligt stark självkänsla och ett orealistiskt högprestationsideal? Osv., osv.

Det behövs fördjupad reflektion kring hur en sådan samverkande tolkningsprocess skall utgestaltas och formuleras. Här har den nytestamentliga exegetiken en uppgift. Såpass mycket tycks vara klart, att nytestamentlig exegetik är exegetisk inte i den bemärkelsen att den kritiskt prövar teologin för att säga vad som är rätt eller fel utan just i den bemärkelsen att den ger teologin möjligheter till samtal med andra perspektiv på de bibliska skrifterna och den bibliska historien.

Kyrkan som bärare av text och teologi

Kyrkan är bärare av teologi. Här har man, i dess olika fromhetsinriktningar, tänkt och talat om Gud som på ingen annan plats. Nytestamentlig exegetik är inte kyrkligt bestämd. Eftersom kyrkan emellertid är bärare av dessa texter och av

teologi blir dess funktion som skrifttolkande grupp, som textskapare, av exegetiskt intresse. Den skapar sin egen väv, eller med Droysens uttryck, sin egen «geistiges Gegenbild des Vergangenen». Den är bärare av ett dynamiskt kollektivt minne och en maktfaktor som genom sofistikerade sociala processer låter sitt tolkande minne påverka tusentals människors sätt att komma ihåg den bibliska historien.²⁷ Exegetik kan tjäna kyrkan i denna tolkningsprocess genom att hjälpa menigheten till dialog med texternas historiska, sociala, kulturella och litterära sammanhang, med den bibliska historien.

Därmed blir åter dialogen riktmärket, dialogen med de gamla skrifterna, dialogen med historien, och också dialogen med oss själva och med andra. Därmed talar de gamla texterna fortfarande i skärningspunkten mellan minnet som historia och minnet som övertygelse — trosövertygelse, om vi så vill. Den gamla gudinnan och hennes döttrar lever! Då, när vi bärs av denna fascination över vad de gamla texterna var och är, över gamla texter som talar, blir det akademiska studiet av dem spännande och meningsfullt. Och då öppnas måhända framtiden för en disciplin som är i uppbrott och söker sig själv och sin meningsfullhet.

²⁷ För en teoretisk diskussion om det sociala och kollektiva minnet se min artikel «A New Quest for the *Sitz im Leben*: Social Memory, the Jesus Tradition and the Gospel of Matthew», *New Testament Studies* 52 (2006), 319–336.

Summary:

This article is based on the author's inaugural lecture as professor of New Testament studies at Lund University and articulates his view of the hermeneutics of text and history by reference to the notion of memory. The old veneration of *Mnēmosynē* and her daughters Clio and Polyhymnia indicates the close and yet complex relationship between historical truth and persuasion and points to the decisive mnemonic negotiation between the past and the present imbedded in the New Testament texts. These texts have two further important characteristics: they reflect a web of the written word and the oral performance and they interpret profound religious experiences of the Christological past in order to communicate them to and persuade others. Such texts drive us towards a scholarly activity that is in line with their mnemonic dimension and special character, becoming a part of an interactive relationship between the scholar and the Biblical past and of a continued mnemonic negotiation of reconfiguration and dialogue. Since the texts are theologically loaded and the church cherishes and strongly influences the collective memory of the Biblical history, the interaction with theology and the church is an inevitable and an integrated part of the scholarly work in that it opens the texts anew from different perspectives and brings the memory of the past into a meaningful dialogue with the concerns and convictions of the present.

Den 29 juli–2 augusti 2008

är teologiska fakulteten vid Lunds universitet värd för

**den årliga konferensen för medlemmar i det internationella
nytestamentliga sällskapet
Studiorum Novi Testamenti Societas (SNTS).**

Flertalet välkända forskare i ämnet Nya testamentets exegetik närvarar vid konferensen. Möjlighet finns att besöka föreläsningar och seminarier.

För ytterligare information se hemsidan <http://www.snts2008.org/>
eller kontakta professor Samuel Byrskog Samuel.Byrskog@teol.lu.se.